

УДК [7:338.45]:[904:339.5](5:477)"11/13"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2020.03.685>

КУЛЬТУРНІ ВПЛИВИ СХОДУ В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Олег ЧУЙКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3713-5593>

доцент, кандидат мистецтвознавства,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, 76000, Івано-Франківськ, Україна,
e-mail: art.trivium@gmail.com

Завдяки археологічній спадщині Давнього Галича реконструюємося в тому, що на його теренах побутували речі іранського, кавказького, середньоазійського та сирійсько-палестинського походження, які склали суттєву частину імпорту Галицької Русі і які свідчать про активність і розгалуженість її торговельних зв'язків. Певна частина артефактів відображає культурні впливи Сходу опосередковано, на рівні стилістичних та іконографічних запозичень, нерідко через візантійське культурне посередництво, що підкреслює актуальність дослідження.

Мета публікації — розкриття впливів образно-стилістичної, іконографічної та технологічної системи східного мистецтва на художню культуру та побут Південно-Західної Русі в контексті міжнародних контактів, зокрема торговельних зв'язків Галицько-Волинської держави. *Об'єкт* дослідження — художньо-стилістичні особливості ремісничих виробів, які становили східний імпорт, типологія, аналогії та ареал поширення. *Предмет* — культурний взаємообмін Галицько-Волинської держави та азійських країн.

Поряд із загальнонауковими методами систематизації та класифікації використовувались мистецтвознавчі методи образно-стилістичного та іконографічного аналізу. На основі систематизації джерел відтворено цілісну картину культурно-економічних контактів Галицької Русі із східними країнами, головним чином у сфері торгівлі і художнього ремесла з урахуванням багатьох соціальних чинників, що є новизною статті.

Ключові слова: Схід, торгівля, нумізMATика, товар, імпорт, кераміка, декор, орієнталістика, кочівники.

Oleh CHUYKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3713-5593>

Associate Professor, Candidat of Arts (Doctor of Arts Studies)

Public Higher Education Institution

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,

Shevchenko Str., 57, Ivano-Frankivsk,

Ivano-Frankivsk region, 76000

e-mail: art.trivium@gmail.com

CULTURAL INFLUENCE OF THE EAST IN INTERNATIONAL RELATIONS SYSTEM OF GALICIA-VOLHYNIA STATE

Numerous works of decorative and applied arts from the territory of the Galicia-Volhynia state testify to the significant role of Eastern cultural influences on the artistic processes of Southwestern Rus. Although national researchers have addressed the topic of Culture of Ukraine and the East for a long time, the medievalists have mainly based their research on materials from Kyivan and Vladimir-Suzdal Rus. The scientific researches based on artifacts of princely era of Galician lands, though not uncommon, deal with some art forms, sometimes without considering general cultural and historical situation. Most of them have been published by archaeologists. However, it is the archaeological heritage of Ancient Halych that proves the usage in its territory of things of Iranian, Caucasian, Central Asian and Syrian-Palestinian origin, which constituted an essential part of the import of Galician Rus and testify to its active and far-flung network of trade contacts.

The Aim of this paper is to reveal influences of figurative, stylistic, iconographic and technological system of Oriental art on the artistic culture and life of Southwestern Rus from the perspective of international contacts, in particular trade relations of the Galicia-Volhynia state.

Research Methodology. In an attempt to research the above mentioned topic, we use systematic approach and principle of historicism, which have enabled us to consider the culture of the Galicia-Volhynia land as a complex, multidimensional system within the framework of a certain historical period, depending on local social and cultural factors. We have used art-study methods of figurative, stylistic and iconographic analysis.

Findings. In this paper we discuss some aspects of cultural exchange between the Galicia-Volhynia state and Asian countries. We explore a wide range of artifacts (weapons, numismatic objects, household items, jewelry).

Novelty. Based on systematization of sources, the paper reconstructs an integral picture of cultural and economic contacts between Galician Rus and Eastern countries, mainly in the field of trade and artistic handicraft. We analyze artifacts of eastern origin discovered on the lands of Southwestern Rus as an important component of developing material culture in the region, as well as aesthetic demands of its population. We study a significant collection of decorative oriental ceramics, which are abundant in cultural layers of Galicia-Volhynia cities.

Practical Application of the Research. Conceptual issues of the paper can be used in teaching the Humanities, as teaching aids in training courses on the History of Ukrainian Culture and Regional Ethnography.

Keywords: East, trade, numismatics, goods, import, ceramics, decor, Oriental Studies, nomads.

Вступ. Тема міжнародних відносин княжого періоду різнобічно висвітлювалася в науковій літературі, передусім на базі писемних джерел [5; 9], однак малоопрацьований науковцями значний археологічний матеріал дає змогу окреслити чи навіть з'ясувати кілька важливих проблемних питань [2; 39; 16]. Одне з них — характер взаємодії європейського та азійського культурних світів на території України-Русі, своєрідність форми етнокультурного синтезу в мистецтві на рівні іконографії, стилістики, адаптування запозичених мотивів, походження першовірця. Актуальність теми «Давньоруська культура і Схід» зумовлена як географічною ситуацією порубіжжя, так і системою тривких, доволі результативних міжнародних контактів давньоруської держави часів Галицько-Волинського князівства.

Мета пропонованої публікації полягає у розкритті впливів образно-стилістичної, іконографічної та технологічної системи східного мистецтва на художню культуру та побут Південно-Західної Русі в контексті міжнародних контактів, зокрема торговельних зв'язків Галицько-Волинської держави.

Практичне значення публікації. Основні положення статті використовуватись у викладанні предметів гуманітарного циклу, як методичний матеріал в навчальних курсах з історії української культури та краєзнавства.

Огляд літератури. Проблематика східних впливів на культуру Давньої Русі висвітлювалась у працях Г. Вагнера [1, с. 250—257], В. Даркевича [2], Г. Корзуніної [3], Л. Лелекова [4], А. Медведєва [5], Г. Федорова-Давидова [6]. Роль східного мистецтва у культурі стародавньої Русі-України X—XIII ст. досліджували М. Ждан [7], В. Жишкович [8], Р. Забашта [9], А. Копитко [10], О. Кошовий [11], В. Куницький [12], С. Терський [13].

Основна частина. Вже на етапі формування Київської держави налагоджуються і міцнішають зв'язки галицько-волинських земель зі Сходом. Здебільшого вони здійснюються через посередництво Візантії, яка, як відомо, мала давні політико-економічні зв'язки зі східними державами, зокрема із Сасанідським Іраном. Крім того, зі сходу на захід через Херсонес (давньоруський Корсунь) переправлялися художні вироби з Вірменії, яка перебувала в аралі культурного впливу Візантії. Культурна діяльність численних вірменської та караїмської громад на

території Галицько-Волинського князівства також є важливим чинником у системі міжнародних, зокрема східних зв'язків Галицько-Волинської держави.

Прикладом безпосередніх контактів між європейськими та азійським населенням у X—XII ст. є поселення на Волині полонених тюрків та інших кочівників, про що свідчать топоніми та археологічні джерела. Відомо, що теребовлянський князь Василько Ростиславич наприкінці XI ст. виношував план використання тюркських кочівників Подністров'я (тюрків-огузів, берендеїв) для свого утвердження в Причорномор'ї [14, с. 109—111]. Варто згадати найбільш досліджений аспект давніх слов'яно-тюркських взаємин, втілений у стилістиці антропоморфних скульптур ранньосередньовічних слов'ян і тюрків-кочівників [15].

Істотний вплив на культуру Галицько-Волинської держави мало понад сторічне сусідство із Золотою Ордою, що сприяло незалежній зовнішній політиці князів стосовно агресивних зазіхань західних сусідів завдяки спільним військовим діям із золотоординцями. У цей період галицько-волинські міста брали участь у трансконтинентальній торгівлі, обсяги якої помітно зросли. У головних руських містах стали факторії купців: східних (вірмен) та західних (німців), які виконували роль посередників між Сходом і Заходом. Культурний вплив Сходу позначився насамперед на житті значних політичних і торгових центрів Галицько-Волинської Русі, найголовнішими з яких у XI—XIV ст. були Володимир, Галич, Перемишль, Звенигород, Теребовля, Лучеськ, Белз, а з кінця XIII ст. — Львів.

Зокрема місто Володимир-Волинський тривалий час виступало важливим контрагентом у торгівлі Західної Європи зі Сходом. Давні культурні зв'язки з Візантією визначили сталий імпорт культових речей. Протягом XI—XIII ст. із Візантії сюди потрапляли також кам'яні хрестики [16, с. 64]. (Фонди Національного Музею у Львові [Дм-1592]). Уже в середині XIII ст. місто Володимир на Волині стає найзахіднішою торговою станцією східних купців, які везли товари в Західну Європу. Підтвердженням цього є найбільша у галицько-волинських землях колекція східного посуду, знайдена під час розкопок.

До предметів східного походження, виявлених археологами у колишніх галицько-волинських містах, належать вироби декоративно-ужиткового мис-

тецтва: керамічні плитки, прикраси (колти, скляні браслети), шахові фігури. Вчений Святослав Терський поділяє їх на дві групи: речі, які за всіма ознаками були ввезені в княжу Русь зі Сходу та вироби, виготовлені на Русі внаслідок зовнішніх культурних впливів [17, с. 181]. Наприклад, чимало елементів спорядження давньоруського вершника ведуть походження зі Сходу (кістяні та рогові жалії, канчуки, підпружні пряжки, кистені). Ці предмети кінської зброї з'явилися у вжитку в I тисячолітті нашої ери в кочовому середовищі Центральної Азії і швидко поширились у степових районах Євразії [18, с. 59], проникнувши й на Русь.

У X—XIII ст. Галицька і Волинська землі увійшли в систему економічних зв'язків Давньокієвської держави. Одним із важливих її напрямків були країни арабського Сходу (території, які входили до складу Арабського халіфату і ті землі, що зазнали суттєвого впливу арабської культури — Персія і Середня Азія). Із входженням в останній чверті X ст. території Прикарпаття і Волині до складу Київської Русі тут почали діяти важливі сухопутні і водні шляхи, які зв'язували країни арабського Сходу з Європою.

У XIII ст. об'єднане Галицько-Волинське князівство стало визначальним у забезпеченні русько-арабських контактів. На території Прикарпаття і Західної Волині, які входили тоді до Галицького і Волинського князівств, а згодом до Галицько-Волинської держави, археологами виявлено речі, що засвідчують налагодженість економічних зв'язків з країнами арабського Сходу. Це, зокрема, вироби з кольорового скла, кольорових металів, кераміка, монети.

Багато предметів східного походження зберігається в археологічній збірці «Київська Русь» Львівського історичного музею. Їх можна класифікувати за кількома групами: предмети побуту; озброєння та спорядження вершника; нумізMATика.

У 1981 р. у виявленій коморі майстра-ювеліра в Галичі археологічна експедиція під керівництвом В. Ауліха натрапила на шахову фігурку «ферзя», виготовлену зі слонової кістки у специфічній техніці, ймовірно, XIII ст. Аналогічна фігурка зберігається в берлінському музеї Далем [19, с. 98]. У Звенигороді знайдено скляні і полив'яні вироби передньоазійського походження [20, с. 110], а в Чернівцях відкрито уламки східного білоглиняного посуду. На давньо-

русському городищі в с. Олешків Івано-Франківської області в зрубній будівлі виявлено фрагмент скляного кубка з Середньої Азії [21, с. 422—423].

У X ст. на територію Північного Прикарпаття потрапляли й східні гроші: арабські диргеми і куфічні монети. На початку XI ст. надходження цих монет у Київську Русь в основному припиняється. У с. Грабівці Богородчанського району на Івано-Франківщині у 1929 р. відкрито скарб срібних куфічних диремів, з яких збереглося близько 30 одиниць [22, с. 190]. До Музею Наукового Товариства імені Шевченка потрапило 29 монет, згодом опрацьованих професором О. Пріцаком [23, с. 89]. Скарб арабських монет, виявлений у Крилосі в 1947 р., складався зі срібних речей і дирхемів. Його відкрили приблизно на відстані 400 м на південний схід від городища давньоруського Галича під час копання криниці на глибині приблизно 0,8—1 м. До складу скарбу входили гончарна посудина типова для Південно-Західної Русі. Такі вироби датуються X—XI ст., а дещо пізніші, видозмінені — X—XIII ст. У горщику були нашійні срібні гривни — чотири відліалих та один фрагмент [24, с. 124—125].

Дослідниця Олена Харитонова датує ці вироби VI—VII ст., за відомими аналогіями з ранньослов'янських знахідок, зокрема з Мартинівського скарбу. Судячи з характеру монет, скарб був закопаний не раніше X ст. Припускають, що спершу були знайдені гривни, можливо, у складі скарбу, які певним чином потрапили до власника дирхемів а відтак, разом з монетами, у X ст. були закопані повторно. Подібним прикладом є Юрковецький скарб, знайдений в 1864 р. в Липовецькому урочищі Київської губернії, в якому, поряд з прикрасами, типовими для X ст., виявилася срібна нашійна гривна VI—VII ст. [25, с. 8; № 15, табл. VI, 20].

Варто зазначити, що золотоординські монети [КР, № 44232] також часто трапляються у містах Галицько-Волинської Русі. Адже після утворення Золотої Орди в ній сформувалася власна грошова система, за якою золотоординські хани розпочали карбування монет-дирхемів під назвою «тяньга». Джучидські дирхеми карбувалися не лише у столиці — місті Сарай, а й в інших місцевостях [26, с. 74].

В історії зв'язків Східної Європи з Близьким і Середнім Сходом виокремлено два періоди: VIII—X ст. і XI — перша половина XIII ст. Вони розрізняються

як за інтенсивністю обміну (IX—X ст. іноді називають «арабським періодом» східноєвропейської торгівлі), так і за списком предметів, які найчастіше перебували в обігу (на першому етапі переважало монетне срібло, нерідко призначене для обміну). Спочатку головними водними артеріями торгівлі були Волга, Дон, Донець, а згодом, при збереженні волзької комунікації, більшого значення набув дніпровський шлях, при цьому зросла роль посередництва Константинополя і малоазійських пристаней [27].

Початок східної торгівлі припадає на перше століття панування династії Аббасидів. Зі становленням Багдадського халіфата як феодалної держави розвивається і його економіка. У середовищі мусульманських вельмож цінувалося дороге хутро, особливо соболіне і чорно-бурих лисиць. Еквівалентом в торгівлі слугувало монетне і речове срібло (твори східної торгівлі різних епох, ювелірні вироби). Надходження аббасидських (в IX ст.) і сасанідських (в X ст.) дирхемів відбувалося за лінією зростання.

Через величезні відстані і небезпеки в дорозі переважала поетапна торгівля зі Сходом. Купецькі каравани здійснювали подорож, що складалася з обмежених відрізків шляху від одного місцевого торгу до іншого. Основними посередниками в торгівлі зі Східною Європою були міста південного Прикаспію і Хазарський каганат зі столицею Утіль в усті Волги, де купці-руси виступали партнерами харезмійських, аланських, перських купців. Основний торговельний шлях пролягав через Волзьку Булгарію. Із Булгара східні купці прибували аж до Балтійського моря, Праги і Угорської рівнини. Від Булгарії вони прямували до Києва, звідки, згідно з твердженнями арабських авторів, в мусульманські регіони вивозили хутра і мечі.

Звичайний морський шлях паломників до Святої Землі вів через Константинополь, Егейське море (вздовж узбережжя Малої Азії), Родос, Кіпр і Яффу на Єрусалим. Після захоплення Константинополя латинянами (1204 р.) в чорноморській торгівлі чільне місце посіли Трапезунд і Сином, куди вели дороги через Синайський півострів.

Серед східних предметів побуту переважала насамперед кераміка, яку можна поділити на декоративну і тарну. Багато амфорної тари ввозилось на Галицько-Волинську Русь із середини XII ст. Найлегше піддається реконструкції амфора з Пересопни-

ці, яку дослідник О. Якобсон відносив до причорноморських посудин грушевидного типу [28, с. 111, рис. 68], що побутували у XII—XIII ст. Ціла амфора, яка використовувалась як голосник, свого часу була виїнята зі стіни Успенського собору у Володимирі Волинському [29, с. 191, рис. 129].

Більшість тарного східного посуду, очевидно, походить із Криму, постачальника багатьох продуктів у тарному керамічному посуді, форми якого нині класифіковані дослідниками [30, с. 62—63]. Причорноморські амфори були поширені в містах Галицько-Волинської Русі навіть упродовж XIV ст. Тоді ж запроваджувалися й червоноглиняні піфоси для зберігання продуктів, відомі у багатьох містах Золотої Орди.

Разом зі скляним посудом на Русь ввозили іранський і середньоазійський фаянс. Показовою є група іранської художньої кераміки (чаші, тарілки, жбани), виготовленої з високоякісної, з високим вмістом кремнезему, наближеної до фарфору маси («кашин») і прикрашеної надполив'яним розписом кольоровими емаллями («мінаї») чи поливами.

У зв'язку з монгольськими завоюваннями середини XIII ст. у містах Галицько-Волинської держави набула поширення ургенцька або хорезмійська полив'яна розписна кераміка. Саме в цей період, після міграції переселенців зі Сходу, в Європі виникла мода прикрашати оселі декоративними вазами і тарелями. Російський дослідник А. Медведєв вважав, що до походу Батия східна декоративна кераміка на Русі не використовувалась [31, с. 237].

Східні технології мали помітний вплив на давньоруське ремесло. У ювелірному виробництві, де широко застосовували ртуть, з'явилися сфероконуси — спеціальні посудини для її зберігання [32, с. 50]. Один такий виріб було виявлено вкопаним у долівку майстерні XIII ст. в Терєбовлі [33, с. 97—99].

За припущенням С. Терського, у XIV ст. виробництво сфероконусів та іншої кераміки східного типу, можливо, налагодилось у Львові вірменами або іншими вихідцями з міст Золотої Орди. Свідченням цього є близький за складом до місцевої кераміки вдовжений тонкостінний сфероконус, що походить із Селітрянського городища біля Сарай-Бату — першої столиці Золотої Орди [34, с. 47, рис. 1, 4].

Археологи простежують вплив східних керамічних технологій і на середньовічну архітектуру України

Руси. Зокрема поширення громадських лазень східного типу викликало появу глиняних трубопроводів, призначених для постачання гарячої води. Аналогічний водопровід з керамічних труб діяв у Львові на Старому Ринку [35, с. 64].

Посуд, виявлений у Лучеську, походить переважно з приморських міст Півдня України. Він належав до ужиткової та декоративної кераміки, виготовленої за візантійськими традиціями. На цих гончарних виробках зображено вільно трактовані рослинні та геометричні орнаменти, виконані фарбами і покриті прозорою поливою. В орнаменталі золотоординського посуду часто зустрічаються хрестовидні та радіальні мотиви. Інколи використовували схематичні зображення фігур звірів та птахів [36, с. 163].

Знахідки гончарного посуду найповніше розкривають характер торгівлі та міжнародних зв'язків Галицько-Волинської Русі XII—XIV ст. Декоративний посуд, що надходив з Півдня і Сходу, застосовувався для оздоблення інтер'єрів палаців на східний манер [37, с. 51]. Можна стверджувати, що східна кераміка побутовала на територіях, які потрапили в сферу впливу Золотої Орди [38, с. 152—155]. Вона була предметом міжнародної торгівлі, про що свідчать досліджені рештки затоплених торгових суден, на яких Чорним морем перевозили керамічні вироби [39, с. 229—231].

Вплив тюркської культури на території Галицько-Волинської Русі підтверджено декількома археологічними пам'ятками, передусім елементами військового спорядження та особистими культовими предметами. До перших з них належить кам'яна пряжка з Пересопниці, яка, можливо, призначалася для заточування стріл [ЛІМ, КР, № 44492]. Аналогії до цієї пряжки відомі з тюркських поховань Донбасу, Північного Кавказу і Хакасії.

До виробів східного походження належить бронзовий потиличник батоба, знайдений на Чорнівському городищі [40, с. 199]. Це орнітоморфний предмет у формі орлиноголового навершя, який прикріплювався на тильному боці нагайки і запобігав її вислизанню з долоні. Такі потиличники пов'язують із кочівницьким світом, найближчі його аналоги відшукуються серед артефактів Волзької Булгарії [41, с. 74, табл. XXIV]. Згадані вироби належали заможним категоріям давньоруських кіннотників, які входили до формувань легкоозброєних вершників.

Дослідження встановили, що металеві навершя нагайок, аналогічні до знахідки з Чорнівського городища, є непоодинокими на території Південно-Західної Русі. До найдосконаліших у художньому відношенні виробів належить навершя, випадково знайдене в м. Сокалі Львівської області. Автор цього мистецького твору зумів вдало відтворити хижість птаха, підкресливши її майстерно модельованим оком і дзьобом. Шийка птаха перехоплена пружками між двома рельєфними валиками. Два валики у верхній частині мають вертикальні насічки. Прикраса, призначена для того, щоби міцно утримувати нагайку і запобігати її ковзанню, була відлита в двосторонній роз'ємній формі [42, с. 254—255]. Останнім часом з'явилось повідомлення про навершя у вигляді стилізованої голівки птаха з плетінковим орнаментом, виявлене в Дорогобужі на Рівненщині [43, с. 114, рис. 78, 4]. Ареал побутування цих пам'яток вельми широкий: від Скандинавії і країн Балтії на півночі до Угорщини і Румунії на півдні, від Поволжя на сході до верхнього Одеру на заході.

Яскравим свідченням як регіональної, так і загальноруської торгівлі є так звані «сирійські» хрестиколпіони. Встановлено, що їх виготовляли у православних (мелькатських) монастирях візантійських провінцій Сирії та Палестини [44, с. 75]. Ці надто дорогі предмети християнського культу могла придбати або заможна людина, або пілігрим, який відвідав святі місця. На території давньоруських земель виявлено всього 37 екземплярів таких хрестів, які мають географічну прив'язку [45, с. 41]. Зокрема із розкопок у Києва відомо 6 зразків [46, с. 106—116], з Галича — 4 [47, с. 233; 36, с. 91], із Білгород-Дністровського — 5 енкалпів [48, с. 41]. Нерідко сирійські енкалпіони трапляються на Буковині, у межиріччі Прута та Середнього Дністра. Тут було знайдено чотири таких екземпляри: два у літописному Василеві і два на Чорнівському городищі [49, с. 65—67; 73—74]. Ці енкалпіони належать до типів із литими рельєфними та гравійованими зображеннями [50, с. 41—47; 53].

Зазначимо, що візантійські енкалпіони становлять 11% від загальної кількості археологічних знахідок зі всієї території Київської Русі, що свідчить про активність контактів місцевої знаті із землями Візантії. З культовими предметами східного походження, що поширились через візантійське посередництво, мож-

на пов'язувати ще й фрагмент стеатитової іконки із зображенням Святого Миколая з Чорнівського городища на Буковині [51, с. 100—103].

Імпортні ювелірні вироби зі Сходу представлені підвіскою із лазуриту та мушлями каури, які виконували функції оберегів і амулетів. Одна із таких знахідок пов'язана з поселенням в Рогізній [52, с. 118—119], відзначається антропоморфною формою. Підвіски такого типу були розповсюджені в основному в середовищі кочівників. Вони виготовлялися з лазуриту, який в той час видобувався у Бадахшані (гори Гіндукуша) на півночі Афганістану, поблизу м. Фіргаша. Торговими шляхами сакральна прикраса потрапила до Східної Європи, ймовірно, через посередництво кочівників чи візантійського Херсонеса [53, с. 101—103].

Від початку XII ст. із Середньої Азії на територію Галицько-Волинської Русі ввозились скляні речі масового вжитку — сердоликові та кришталеві намиста, скляні браслети та перстені. Вони поширювались через посередництво Візантії у всі регіони Східної Європи [54, с. 54]. Хрестики із сірого та рожевого мarmуру, які виготовлялися в Криму або в інших візантійських володіннях на Чорному та Середземному морях, теж вважаються масовими знахідками. Мarmурові хрестики, що їх в археологічній літературі іноді називають «корсуньчиками» (від місця їх наймасовішого виробництва — Корсуня-Херсонеса), були поширені протягом XII—XIII ст. на всій території Південно-Західної Русі. Але найчастіше вони трапляються в містах уздовж Дністровсько-Бузького шляху, зокрема, на городищі Вербичка на р. Смотрич [55, tabl. XX, 1], у Галичі, Теревовлі, Звенигороді на Білці, Белзі, Перемишлі, Пересопниці, Купичеві на р. Турії, Бересті [56, с. 235], Новогрудці [57, с. 44, рис. 49], літописних Дорогобужі [58, с. 100, рис. 34] та Ізяславі [59, с. 50].

Висновки. Розглядаючи складні державотворчі та культурні процеси на галицько-волинських землях, слід зважати на характер зовнішніх відносин Давнього Галича зі східним світом. Відчутний контакт із культурою Сходу відбувся значною мірою завдяки розквіту давньоруської торгівлі, зокрема східного її напрямку, особливо у першій половині X ст. Контакти з арабським світом стимулювались, з одного боку, поступом середньовічної мусульманської цивілізації, з іншого — зростанням економічної і по-

літичної могутності давньоруської держави, потребами ранньофеодальних європейських держав у монетному металі.

У старій слов'янській знаті, що феодалізувалася, суттєво зросли естетичні запити, прагнення до зовнішньої розкоші. Давньоруські князі започаткували звичай обдаровувати дружинників дорогою зброєю і прикрасами. У побуті розширився асортимент предметів розкоші (монетне срібло, бенкетний посуд, карбовані накладки поясів і кінської зброї, намиста, підвіски й сережки, прикрашені зерню і сканню, шовкові тканини та прянощі).

Зв'язки давньогалицької держави з країнами Азії, охоплюючи переважно сферу економіки і політики, інспірували формування певної стилістики в художній творчості. Проте вплив мусульманського Сходу на духовну культуру Галицько-Волинської Русі і на створення нової системи культурних пріоритетів у християнському світі був незначним через відсутність спільних інтересів на релігійній основі.

Культурні контакти з Візантією, тюрськими кочівниками, Персією, країнами Близького Сходу та іншими східними територіями суттєво збагачували давньоруську культуру, привносили в неї нові мотиви, форми, орнаментику, технологічні засоби, сприяли формуванню смаків, моди, побутового середовища. Завдяки акумулюванню закордонного досвіду, зокрема ремісничих досягнень Сходу, культура княжої доби не лише досягла рівня високоцивілізованої держави, але й змогла відродити архаїчні образи язичницької міфології, що зберігали живучість у східному мистецтві, надавши їм нового актуального смислу. Прикладом є тератологічні зображення на керамічних плитках Стародавнього Галича, а також в галицькій та володимиро-суздальській білокам'яній різьбі, що мають безсумнівно східне походження, проте на давньоруських теренах набули значення важливих ідеологічно-релігійних і державних символів.

Розглянуті нами твори художнього ремесла, виявлені археологами на теренах Галицько-Волинського князівства, ілюструють процес культурного впливу зі Сходу на Захід, нерідко через посередництво Візантії. Однак східні першовзірці зазвичай були адаптовані давньоруською культурою, синкретизуючись подекуди з ідеологією християнства.

Галицько-волинські землі, найдовше зберігаючи державну цілісність і незалежність, змогли втрима-

ти авторитетне становище у сфері художньої творчості й міського ремесла, інтегруючись як у європейський, так і в східний культурний простір.

1. Вагнер Г. Судьбы образов звериного стиля в древнерусском искусстве. Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии. Москва, 1976. 272 с.
2. Даркевич В.П. Художественный метал Востока XII—XIII вв. Произведения восточной торевтики на территории европейской части СССР и Зауралья. Москва: Наука, 1976. 199 с.
3. Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI—XIII вв. Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. 432 с.
4. Лысенко П.Ф. Берестье. Минск: Наука и техника, 1985. 399 с.
5. Михальченко С.Е. Сфероконусы Поволжья. Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Москва: Наука, 1974. С. 46—50.
6. Ферсман А.Е. Рассказы о самоцветах. Москва: Наука, 1974. 238 с.
7. Ждан М.Б. До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди. Український історичний журнал. 1967. Ч. 1—2. С. 34—71.
8. Жишкович В. Східні джерела в пластиді України-Руси (X—XIII ст.). Народознавчі зошити. 1995. № 3. С. 151—154.
9. Забашта Р. Язичницька скульптура, пластика ранньосередньовічних слов'ян і тюрків-кочівників (до проблеми взаємозв'язку). Народознавчі зошити. 1995. № 3. С. 145—150.
10. Копитко А. Речі близькосхідного походження на території Галицької і Волинської земель (X—XIII ст.). Археологічні дослідження Львівського університету. 2000. Вип. 4. С. 166—172.
11. Кошовий О. Галицькі керамічні плитки XII—XIII ст. (Генеза, іконографія, семантика): Автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства. Львів, 1997. 20 с.
12. Лелекова Л.А. Искусство Древней Руси и Восток. Москва: Советский художник, 1978. 159 с.
13. Терський С. Княже місто Володимир. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 316 с.
14. Петегрич В.М. Дві рідкісні знахідки княжої доби із Сокаля на Львівщині. Наукові студії. Історико-краєзнавчий музей м. Винники. Львів: Растр-7, 2011. Вип. 4. С. 254—267.
15. Забашта Р. Язичницька скульптура, пластика ранньосередньовічних слов'ян і тюрків-кочівників (до проблеми взаємозв'язку). Народознавчі зошити. 1995. № 3. С. 145—150.
16. Антонович В.Б. Археологическая карта Волинской губернии. Труды XI Археологического съезда в Киеве. 1901. Т. I. С. 36—133.
17. Терський С. Княже місто Володимир. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2010. 316 с.
18. Кирпичников А.Н. Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX—XIII вв. Ленинград: Наука, 1973. 140 с.
19. Ауліх В. Ковалі золота, срібла і міді давнього Галича. Жовтень. 1987. № 10. С. 96—100.
20. Станчак Я. Збірка енколпіонів з фондів Львівського історичного музею. Наукові записки Львівського історичного музею. Львів, 1993. Вип. 1. С. 87—95.
21. Федоров-Давидов Г.А. Искусство кочевников и Золотой Орды. Очерки культуры и искусства народов Евразийских степей и золотоордынских городов. Москва: Искусство, 1976. 228 с.
22. Свешников И.К. Звенигород. Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (раннеславянский и древнерусский периоды). Киев: Наукова думка, 1990.
23. Кропоткин В.В. Новые находки сасанидских и куфических монет в Восточной Европе. Нумизматика и эпиграфика. 1971. Т. IX. С. 76—97.
24. Шуст Р. Нумизматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Київ: Знання, 2007. 372 с.
25. Корзухина Г.Ф. Русские клады. Москва; Ленинград: Изд-во АН СССР, 1954. 156 с.
26. Ягодина М. Давньоруське житло на підкліті з Тербовлі. Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. Щорічник. Тернопіль: Економічна думка, 1999. С. 96—101.
27. Даркевич В.П. Художественный метал Востока XII—XIII вв. Произведения восточной торевтики на территории европейской части СССР и Зауралья. Москва: Наука, 1976. 199 с.
28. Rauhut L. Wczesnosredniowieczne materialy archeologiczne z terenow Ukrainy w Panstwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie. Materialy wczesnosredniowieczne. 1960. № 5. S. 231—259.
29. Терський С. Лучеськ X—XV ст. Львів: Вид-во Національного університету «Львівська політехніка», 2006. 252 с.
30. Пашуто В.Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва: Наука, 1968. 472 с.
31. Михальченко С.Е. Сфероконусы Поволжья. Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Москва: Наука, 1974. С. 46—50.
32. Паршина Е.А. Средневековая керамика Южной Таврики (по материалам раскопок и разведок 1969 гг.). Феодальная Таврика: Материалы по истории и археологии Крыма. Киев: Наукова думка, 1974. С. 56—94.
33. Якобсон А.Л. Керамика и керамическое производство средневековой Таврики. Наука, 1979. 134 с.
34. Паршина Е.А. Средневековая керамика Южной Таврики (по материалам раскопок и разведок 1969 гг.). Феодальная Таврика: Материалы по истории и археологии Крыма. Киев: Наукова думка, 1974. С. 56—94.

35. Томенчук Б.П. Охранные раскопки в Прикарпатье. *Археологические открытия 1985 г.* Москва: Наука, 1985.
36. Терський С. *Старий Ринок у Львові (за даними археологічних досліджень) Галич і Галицька земля у державотворчих процесах України. Збірник матеріалів.* Галич: Плай, 1998.
37. Терський С.В. Волинь в системі міжнародних зв'язків Київської Русі (X—XIV ст.). *Наукові записки. Львівський історичний музей.* Львів, 1995. Вип. 1. С. 73—88.
38. Терський С. *Археологія доби Галицько-Волинської держави. Здобутки Волинської археологічної експедиції Львівського історичного музею за 15 років діяльності (1986—2000). Каталог виставки.* Львів, 2002. 108 с.
39. Зеленко С. Итоги исследований подводно-археологической экспедиции Киевского университета им. Т. Шевченко на Черном море в 1997—1999 гг. *Vita Antiqua.* 1999. № 2. С. 223—234.
40. Прищепя Б.А., Нікольченко Ю.М. *Літописний Дорогобуж в період Київської Русі. До історії населення Західної Волині в X—XIII.* Рівне: Державне редакційно-видавниче підприємство, 1996. 248 с.
41. Кирпичников А.Н. *Снаряжение всадника и верхового коня на Руси IX—XIII вв.* Ленинград: Наука, 1973. 140 с.
42. Пивоваров С. Кам'яні іконки в давньоруських старожитностях Буковини. *Етнологія у контексті світової історії: Збірник матеріалів XI міжнародного наукового семінару «Черезовські читання»* (м. Чернівці, 20 березня 2004 р.). Чернівці, 2008. С. 98—108.
43. Ратич О.О. Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час.* Київ: Наукова думка, 1976. С. 132—206.
44. Зеленська В.М., Калашник Ю.П. XX квартал Херсонеса у XIII столітті (за даними археології та матеріальних пам'яток). *Археологія.* 1992. № 3. С. 70—78.
45. Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI—XIII вв.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. 432 с.
46. Лелекова Л.А. *Искусство Древней Руси и Восток.* Москва: Советский художник, 1978. 159 с.
47. Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI—XIII вв.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. 432 с.
48. Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI—XIII вв.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. 432 с.
49. Пивоваров С. Чорнівське городище першої половини XIII ст. (нові знахідки). *Вікно в європейську науку. Збірник матеріалів II Міжнародного наукового семінару «Кайндльські читання»* (м. Чернівці, 28—29 травня 2005 р.). Чернівці, 2005. С. 195—201.
50. Корзухина Г.Ф., Пескова А.А. *Древнерусские энколпионы. Нагрудные кресты-реликварии XI—XIII вв.* Санкт-Петербург: Петербургское востоковедение, 2003. 432 с.
51. Пивоваров С.В. *Християнські старожитності в межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра.* Чернівці: Зелена Буковина, 2001. 152 с.
52. Пивоваров С. Чорнівське городище першої половини XIII ст. (нові знахідки). *Вікно в європейську науку. Збірник матеріалів II Міжнародного наукового семінару «Кайндльські читання»* (м. Чернівці, 28—29 травня 2005 р.). Чернівці, 2005. С. 195—201.
53. Фехнер М.В. Некоторые сведения археологии по истории русско-восточных экономических связей до сер. XIII в. *Международные связи России до XVII в.* Москва, 1961. С. 46—54.
54. Харитоновна О. *Крилоський скарб. Наукові записки. Івано-Франківський краєзнавчий музей.* Івано-Франківськ, 2006. Вип. 9—10. С. 124—127.
55. Rohatko J. *Zabytki z Kolekcji Ditra Kani z Cirodka nad Bugiem woj. Zamojskie. Lubetske materialy archeologiczne.* 1990. Т. 3. S. 183—200.
56. Медведев А.Ф. Ближневосточная и золотоордынская поливная керамика из раскопок Новгорода. *Материалы и исследования по археологии СССР.* № 117. Т. 3. Москва; Ленинград: Наука, 1963. С. 269—283.
57. Гуревич Ф.Д. *Древний Новогрудок (посади окольный город).* Ленинград: Наука, 1981. 160 с.
58. Ратич О.О. Населення Прикарпаття і Волині в епоху Київської Русі та в період феодальної роздробленості. *Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час.* Київ: Наукова думка, 1976. С. 132—206.
59. *Древнерусский город Изяславль: каталог виставки (из собрания музея Гос. Эрмитажа).* Сост. М.А. Миролюбов. Ленинград: Г.Э., 1983. 60 с.

REFERENCES

- Vagner, G. (1976). *Background of zoomorphic ornaments in ancient Ruthenian art. Scythian-Siberian zoomorphic ornaments in the art of Eurasian peoples.* Moscow [in Russian].
- Darkevich, V.P. (1976). *Artful metal of the East of the 12th—13th centuries. Works of eastern toreutics in the European part of the USSR and Trans-Urals.* Moscow: Nauka [in Russian].
- Korzukhina, G.F., & Peskova, A.A. (2003). *Ancient Ruthenian encolpions. Pectoral reliquary crosses of the 11th—13th centuries.* St. Petersburg: Petersburgskoye vostokovedeniye [in Russian].
- Lysenko, P.F. (1985). *Berestye.* Minsk: Nauka i tekhnika [in Russian].
- Mikhalchenko, S.E. (1974). *Spherocones of the Volga region. Brief Communications of the Institute of Archeology of*

- the USSR Academy of Sciences (Рр. 46—50). Moscow: Nauka [in Russian].
- Fersman, A.E. (1974). *Tales of gems*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Zhdan, M.B. (1967). Revising dependence of Galicia-Volhynia Rus on the Golden Horde. *Ukrainian Historical Journal*, 1—2, 34—71 [in Ukrainian].
- Zhyshkovych, V. (1995). Oriental sources in the plastic arts of Ukraine-Rus (10th—13th centuries). *Ethnographical Fascicles*, 3, 151—154 [in Ukrainian].
- Zabashta, R. (1995). Pagan sculpture, plastic arts of early medieval Slavs and nomadic Turks (revising the interconnection issue). *Ethnographical Fascicles*, 3, 145—150 [in Ukrainian].
- Kopytko, A. (2000). Items of Middle Eastern origin on Galician and Volhynian lands (10th—13th centuries). *Archaeological Research at Lviv University*, 4, 166—172 [in Ukrainian].
- Koshovyi, O. (1997). *Galician ceramic tiles of the 12th—13th centuries. (Genesis, iconography, semantics)*: Extended abstract of Cand. Sci. (Art Criticism) dissertation. Lviv [in Ukrainian].
- Lelekova, L.A. (1978). *The Art of Ancient Rus and the East*. Moscow: Sovetskiy Khudozhnik [in Russian].
- Terskyi, S. (2010). *Princely city of Volodymyr*. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].
- Petehyrych, V.M. (2011). Two rare finds of princely times from Sokal in Lviv region. *Scientific Studies* (Issue 4, pp. 254—267). Museum of Local History in Vynnyky. Lviv [in Ukrainian].
- Zabashta, R. (1995). Pagan sculpture, plastic arts of early medieval Slavs and nomadic Turks (revising the interconnection issue). *Ethnographical Fascicles*, 3, 145—150 [in Ukrainian].
- Antonovich, V.B. (1901). Archaeological map of the Volyn province. *Proceedings of the XI Archaeological Congress in Kyiv* (Vol. I, pp. 36—133) [in Russian].
- Terskyi, S. (2010). *Princely city of Volodymyr*. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].
- Kirpichnikov, A.N. (1973). *Equipment of an equestrian and a riding horse in Rus of the 9th—13th centuries*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- Aulikh, V. (1987). Blacksmiths of gold, silver and copper of ancient Halych. *Zhovten*, 10, 96—100 [in Ukrainian].
- Stanchak, Ya. (1993). Collection of encolpions from the Lviv Historical Museum. *Transactions of the Lviv Historical Museum* (Vol. 1, pp. 87—95). Lviv [in Ukrainian].
- Fedorov-Davydov, G.A. (1976). *The art of nomads and the Golden Horde. Essays on the culture and art of the peoples of the Eurasian steppes and the Golden Horde cities*. Moscow: Iskusstvo [in Russian].
- Sveshnikov, I.K. (1990). *Zvenyhorod. Archeology of Precarpathia, Volhynia and Transcarpathia (Early Slavic and Ancient Ruthenian periods)*. Kyiv: Naukova Dumka [in Russian].
- Kropotkin, V.V. (1971). New finds of Sassanian and Kufic coins in Eastern Europe. In *Numismatics and epigraphies*, IX, 76—97 [in Russian].
- Shust, R. (2007). Numismatics. History of monetary circulation and monetary business in Ukraine. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].
- Korzukhina, G.F. (1954). *Russian Treasures*. Moscow; Leningrad: Izdatelstvo AN SSSR [in Russian].
- Yagodynska, M. (1999). Ancient Ruthenian housing with ground floor from Terebovlya. *Ukrainian Science: Past, Present, Future*. Yearly periodical (Рр. 96—101). Ternopil: Economichna dumka [in Ukrainian].
- Darkevich, V.P. (1976). *Artful metal of the East of the 12th—13th centuries. Works of eastern toreutics in the European part of the USSR and Trans-Urals*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Rauhut, L. (1960). Early medieval archeological material from Ukraine in the National Museum of Archaeology in Warsaw. *Early medieval materials*, 5, 231—259 [in Polish].
- Terskyi, S. (2006). *Luchesk of the 10th—15th centuries*. Lviv: Publishing House of Lviv Polytechnic National University [in Ukrainian].
- Pashuto, V.T. (1968). *Foreign policy of Ancient Rus*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Mikhailchenko, S.E. (1974). Spherocones of the Volga region. *Brief Communications of the Institute of Archeology of the USSR Academy of Sciences* (Рр. 46—50). Moscow: Nauka [in Russian].
- Parshina, E.A. (1974). Medieval ceramics of South Taurica (following excavations and explorations in 1969). In *Feudal Taurica: Crimean history and archeology records* (Рр. 56—94). Kyiv: Naukova Dumka [in Russian].
- Yakobson, A.L. (1979). *Pottery and ceramic production of medieval Taurica*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- Parshina, E.A. (1974). Medieval ceramics of South Taurica (following excavations and explorations in 1969). In *Feudal Taurica: Crimean history and archeology records* (Рр. 56—94). Kyiv: Naukova Dumka [in Russian].
- Tomenchuk, B.P. (1985). *Rescue excavations in Precarpathia. Archaeological discoveries of 1985*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Terskyi, S. (1998). Old Market in Lviv (following archaeological studies). In *Halych and Galician land in the state-making processes of Ukraine*. Digest. Halych: Plai [in Ukrainian].
- Terskyi, S.V. (1995). Volhynia in terms of international relations of Kyivan Rus (10th—14th centuries). *Transactions of the Lviv Historical Museum* (Vol. 1, pp. 73—88). Lviv [in Ukrainian].
- Terskyi, S. (2002). *Archeology of the times of the Galicia-Volhynia state. Findings of the Volyn Archaeological Expedition undertaken by the Lviv Historical Museum over 15 years (1986—2000)*. Exhibition catalog. Lviv [in Ukrainian].
- Zelenko, S. (1999). Findings of studies of the underwater archaeological expedition undertaken by T. Shevchenko Kyiv

- University on the Black Sea in 1997—1999. *Vita Antiqua*, 2, 223—234 [in Russian].
- Pryshchepa, B.A., & Nikolchenko, Yu.M. (1996). Dorogobuzh, mentioned in the annals, in the period of Kyivan Rus. Revising the history of the population of Western Volhynia in the 10th—13th centuries. Rivne: State Editorial and Publishing Company [in Ukrainian].
- Kirpichnikov, A.N. (1973). *Equipment of an equestrian and a riding horse in Rus of the 9th—13th centuries*. Leningrad: Nauka [in Russian].
- Pyvovarov, S. (2008). Stone icons in ancient Ruthenian antiquities of Bukovina In S. Pyvovarov. *Ethnoculture in the Context of World History* (Proceedings of the XI International Berezovsky Readings Seminar in Chernivtsi on March 20, 2004) (pp. 98—108). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Ratysh, O.O. (1976). Population of Precarpathia and Volhynia in the era of Kyivan Rus in the period of feudal disunity. In *Population of Precarpathia and Volhynia during the times of decay of the primitive community and in ancient Ruthenian times* (pp. 132—206). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Zelenska, V.M., & Kalashnik, Yu.P. (1992). Chersonesus 20th Quarter in the 13th century (According to Archeology and Artefacts). *Archeology*, 3, 70—78 [in Ukrainian].
- Korzukhina, G.F., & Peskova, A.A. (2003). *Ancient Ruthenian encolpions. Pectoral reliquary crosses of the 11th—13th centuries*. St. Petersburg: Petersburgskoye vostokovedenye [in Russian].
- Lelekova, L.A. (1978). *The Art of Ancient Rus and the East*. Moscow: Sovetskiy Khudozhnik [in Russian].
- Korzukhina, G.F., & Peskova, A.A. (2003). *Ancient Ruthenian encolpions. Pectoral reliquary crosses of the 11th—13th centuries*. St. Petersburg: Petersburgskoye vostokovedenye [in Russian].
- Korzukhina, G.F., & Peskova, A.A. (2003). *Ancient Ruthenian encolpions. Pectoral reliquary crosses of the 11th—13th centuries*. St. Petersburg: Petersburgskoye vostokovedenye [in Russian].
- Pyvovarov, S. (2005). The Chornivka settlement of the early 13th century (new findings). *A window into European science* (Proceedings of the II International Scientific Kaindl Readings Seminar in Chernivtsi on May 28—29, 2005) (pp. 195—201). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Korzukhina, G.F., & Peskova, A.A. (2003). *Ancient Ruthenian encolpions. Pectoral reliquary crosses of the 11th—13th centuries*. St. Petersburg: Petersburgskoye vostokovedenye [in Russian].
- Pyvovarov, S.V. (2001). Christian Antiquities between the Upper Prut and Middle Dniester rivers. Chernivtsi: Zelena Bukovyna [in Ukrainian].
- Pyvovarov, S. (2005). The Chornivka settlement of the early 13th century (new findings). *A window into European science* (Proceedings of the II International Scientific Kaindl Readings Seminar in Chernivtsi on May 28—29, 2005) (pp. 195—201). Chernivtsi [in Ukrainian].
- Fekhner, M.V. (1961). Some archeological data on the history of economic ties between Rus and the East until mid — 13th century. In *International relations of Russia until the 17th century* (pp. 46—54). Moscow [in Russian].
- Kharytonova, O. (2006). Krylos treasure. *Transactions of the Ivano-Frankivsk Local History Museum* (Vol. 1, pp. 73—88). Ivano-Frankivsk [in Ukrainian].
- Rogatko, J. (1990). Monuments from the collection of Piotr Kania from Grydek nad Bugiem, Zamojskie voivodeship. *Lublin archaeological materials*, 3, 183—200 [in Polish].
- Medvedev, A.F. (1963). Middle East and Golden Horde glazed ceramics from the excavations of Novgorod. *Reports and Studies on Archeology of the USSR*, 117 (Vol. 3, pp. 269—283). Moscow; Leningrad: Nauka [in Russian].
- Gurevich, F.D. (1981). *Ancient Navahrudak (the settlement and outer city)*. Leningrad: Science [in Russian].
- Ratysh, O.O. (1976). Population of Precarpathia and Volhynia in the era of Kyivan Rus in the period of feudal disunity. In *Population of Precarpathia and Volhynia during the times of decay of the primitive community and in ancient Ruthenian times* (pp. 132—206). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Miroyubov, M.A. (Ed.). (1983). *Ancient Ruthenian city of Iziaslav: exhibition catalog* (from the collection of the Hermitage Museum). Leningrad: G.E. [in Russian].